

FREGE: DİLE DÖNÜŞ

Tuğçe Erdinç *

ÖZET

Analitik (çözümlemeci) felsefe, felsefe geleneğinin bir devamıdır. Felsefe sorunlarının dilin analizi aracılığıyla çözümlenebileceği fikrine dayanmaktadır. Analitik felsefenin temel noktası ise 'açıklıktır'. Analitik filozofların bakış açısına göre gündelik dil belirsizliklerle doludur. Belirsizlik ise nesnel anlama gitme yolunda önemli bir engeldir. Bunun için felsefenin ilk vazifesi, dilin yapısından kaynaklanan belirsizlikleri aydınlatmaktır. Belirsiz yapıları ya da önermeleri basit öğelere indirgeyerek anlaşılır olmasını sağlamaktır. Açıklık arama isteği bir dile dönüş hareketini de beraberinde getirmiştir. Dilin yapısını olabildiğince aydınlatma çabası özellikle Gottlob Frege'nin çalışmalarında göze çarpmaktadır. Dil felsefesinde baş

gösteren problemleri mantık ve matematiğin ışığında analiz eden Frege'nin özellikle 'Anlam ve Yönetim Üstüne' makalesi, dil felsefesine önemli katkı sağlayan ve dil felsefesinin kurucu metinlerinden biri olarak yerini alır. Frege belirttiğimiz makalesinde bir özdeşlik probleminden bahseder ve bu problemi çözmek için anlam ve yönetim arasında bir ayrım giderek kendi kuramını ortaya çıkarır. Başka bir deyişle anlam ve yönetimin farklı şeyler olduklarını ileri süren Frege, özdeşlik önermeleri üzerinden bu ayrılığı (anlam ve yönetim) göstermeye çalışarak kendi kuramını ortaya serer. Buradan hareketle çalışmamızın ilk kısmında Frege'ye kısa bir giriş yapılması ve sonrasında ise Frege'nin 'Anlam ve Yönetim Üstüne' adlı makalesinde özellikle özdeşlik problemine değinilip Frege'nin bu problemi nasıl çözüme kavuşturduğuna gözler önüne serilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Dil, anlam, anlam ve yönetim.

* Doktora Öğrencisi, Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, tugceerdinc0@gmail.com. ORCID: 0000-0001-9230-8990.

ABSTRACT

Analytical philosophy, is a continuation of the philosophical tradition. It is based on the idea that philosophical problems can be resolved through the analysis of language. The fundamental point of analytical philosophy is clarity. From analytic philosophers point of view, daily language is full of ambiguities. Uncertainty is an important handicap on the way to an objective meaning. For this reason, the first task of philosophy is to illuminate the ambiguities arising from the structure of language. It is to reduce ambiguous structures or propositions to simple elements to make them understandable. The desire to seek clarification has brought about a return to language movement. The effort to illuminate the structure of language as much as possible is especially noticeable in Gottlob Frege's works. Frege's article 'On Sen-

se and Reference', which analyses the problems that arise in the philosophy of language in the light of logic and mathematics, takes its place as one of the founding texts of the philosophy of language. Frege talks about an identity problem in the article we mentioned, and in order to solve this problem, he makes a distinction between sense and reference and reveals his own theory. In other words, Frege, who argues that sense and reference are different things, puts forward his own theory by trying to show this separation (sense and reference) through identity propositions. Based on this, the first part of our study aims to give a brief introduction to Frege and Frege's article 'On Sense and Reference' where the problem of identity is particularly touched upon and the study aims to reveal how Frege solved this problem.

Keywords: *Language, sense, sense and reference.*

GİRİŞ

Dilin gücü de neymiş? Dil insan mı ki güçlü olsun?

Tanrılaştırılmak mı isteniyor yoksa dil?

Olacak şey mi ya bu?

Rorty tarafından "dilsel dönüş" olarak adlandırılan analitik felsefe, "20.

yüzyılın yaklaşık elli ya da altmış yıllık bir kesitinde, başka her şeyi unutturacak kadar etkili olmuş olan felsefe anlayışı veya okulunu temsil eder."

Analitik felsefeden "sık sık 'Anglo-Amerikan felsefesi' olarak söz edilir. Kimileri bu geleneksel adlandırmayı yanıltıcı olarak eleştirmiş ve Almanca konuşan felsefecilerin -özellikle Frege, Wittgenstein ve Viyana Çevresi üyelerinin- yalnızca

analitik geleneğe belirleyici katkıları yapmakla kalmadıklarını, ama ayrıca başlangıçta analitik felsefeyi ortaya çıkaran sorunların ve düşüncelerin on dokuzuncu yüzyıl Avusturya - Alman felsefe sahnesine yerleşmiş olduğunu da belirtmişlerdir.”

Bu gelenek çoğunlukla Gottlob Frege (1848-1925), Bertrand Russell (1872-1970), George Edward Moore (1873-1958) ve Ludwig Wittgenstein (1889-1951) ile başlatılır. Analitik felsefenin temel düsturu *açıklıktır*. Bundan dolayı spekülatif bir metafiziği veya felsefi bir muğlaklığı tamamen bertaraf etmeyi amaçlamaktadır. Bilimsellik kazandırmak bu minvalde belirsiz yanları sonlandırmak için oldukça önem taşımaktadır. “Analitik filozofların böylesi bir açıklık arayışı ve talebi içinde olmaları, onları doğallıkla dile, kendilerini 20. yüzyılın ‘dile dönüş hareketi’nin en önemli failleri hâline getirecek kadar yoğun bir ilgi göstermeye sevk etmiştir.”

Frege’nin *Aritmetiğin Temelleri* adlı eserini Türkçeye kazandıran Gözkan, sunuş kısmında, dile dönüşü şu şekilde açıklar: “ ‘Dile dönüş’, kabaca, dil ortamının hakikatle düşünme arasında sadece saydam bir aracı ortam olmadığını, bizzat bu ortamın felsefe meseleleri adı verilen meselelerin ortaya çık-

masını sağlayan bir zemin olduğunu, bu zeminin bizzat kendisinin yapısı anlaşılmadan felsefe meselelerinin asli doğalarının da anlaşılamayacağını ileri süren anlayıştır.”

Bunun yanı sıra analitik filozofları, Kant sonrası düşüncenin çoğunlukla tüm filozoflarından koparan unsur, felsefi problemlerin dilin analizi yoluyla çözümleneceği düşüncesine dayanmaktadır. Yani, 18. yüzyılın önemli filozoflarından biri olan Immanuel Kant (1724-1804), fenomen ve numen arasında bir ayrıma gider. Kant için numen alanının bilgisine erişmek mümkün değildir. Bu sebeple Kant’ın yüzü fenomen alanına dönmüştür. Kant’tan sonra gelen filozoflar ya numenin bilgisine erişmenin mümkün olduğunu dile getirmişler ya da tıpkı Kant benzeri bir biçimde, mümkün olamayacağını dile getirmişlerdir. Analitik filozoflar ise numen alanı hakkında bilgi vermemişlerdir. Çünkü onlar için açıklık olmazsa olmaz bir noktadır. Bilinmeyen bir şeye (numen) açıklık kazandırmak ise mümkün değildir. Bundan dolayı analitik filozoflar fenomenlerin varoluşu üzerinde yoğunlaşmışlardır.

Bu noktadan sonra onlar için felsefeye düşen pay dilsel ifadelerin açıklıklarını ortaya koymaya yarayacak saf ve anlaşılır bir dil bul-

ma meselesi haline dönüşmüştür. Analitik felsefe, “önemli oranda dil ile ifade edileni anlama, çözümlenme ve açıklama çabasıdır.”

Birden fazla geleneği bünyesinde barındıran bu akımın özellikle ilk evresinde ortaya çıkan filozofların temel amacı, gündelik dilin çok anlamlılığından arındırılmış bir dil ortaya çıkarma isteği ve öznelikten uzak nesnel anlama erişme çabasıdır. Kusursuz/ideal bir dil oluşturma arzusu, felsefenin dünyaya ilişkin getirdiği görüşleri bilimsel kesinlikte temellendirme hasretidir. Özellikle bu noktada Aristoteles’ten bu yana sahnenin dışına itilen mantık, 20. yüzyılın başında özellikle Frege’nin çalışmalarıyla birlikte bir başrol oyuncusu olarak ya da bir romandaki başrol kahraman olarak sahnedeki yerini almıştır. Frege’nin dil anlayışının en temelinde, verili günlük dili özellikle felsefe meselelerinde açık - seçik hale getirmeyi istemesi vardır: “Frege’nin amacı, metafiziğin kökünü kazımak değildi; dili aydınlatmaktı; çünkü genellikle bir ve aynı kelimeyle çok farklı şeyler belirtiliyordu. Bu durum dilde karışıklığa ve belirsizliklere yol açıyordu.”

Bahsettiğimiz üzere tüm belirsizliklerden uzak dış dünyadaki nesnelere kümesiyle örtülecek kusursuz bir dil kurma arzusu hem kendi dönemini

hem daha sonraki dönemleri etkilemiş ve Frege’yi ünlü makaleyi (Anlam ve Yönetim Üstüne) yazdırmaya götürmüştür.

1. Probleme Giden Yolda Kısa Bir Güzergâh

Jena Üniversitesi’nde görevli bir matematik hocası olarak sakin bir hayat süren Frege öldüğünde, mantıkla ilgilenen bir üniversite öğrencisi olan Kneale şöyle aktarıyor: “Öldüğü sıralar, hanidir mantıkla ilgilenen bir üniversite öğrencisiydim. Böyle bir zamanda Frege onuruna yapılmış herhangi bir konuşma veya yayımlanmış bir makale olsaydı, sanırım, dikkatimi çekerdi. Fakat bu türden herhangi bir şey anımsayamıyorum.”

“Felsefe tarihinin sürekli olarak yeniden yazılmaya ihtiyaç duyduğu gerçeğinin Gottlob Frege’nin önemini yakın zamanda keşfedilmesini izleyen bakış açısındaki değişimden daha büyük bir kanıtı olamaz.”

Frege son yirmi yıldır yalnızca modern mantığın kurucusu olarak değil aynı zamanda on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru en önemli ve etkili isimlerinden biri olagelmiştir. Blanchette, Frege’nin felsefeye yapmış olduğu üç önemli katkıyla bilindiğini dile getirir:

“Birincisi, felsefe kadar matematiğe de bir katkı olan modern niceleme mantığını geliştirmesidir. İkincisi aritmetiğin saf mantığın bir parçası olduğunu varsayan mantıkçılık tezi ile ilgilenmesidir. Üçüncüsü Frege’nin, dilin hemen hemen tüm önemli parçalarının sahip olduğu iki tür anlamın olduğu ve İngilizce’de genellikle bu dil parçalarının anlamı ve referansı olarak bilinen iki tür anlamın olduğu şeklindeki dikkate değer iddiası da dâhil olmak üzere, dilin doğasına ilişkin açıklamasıdır.”

Analitik felsefenin kurucularından kabul edilen Frege, modern dil felsefesinin de ana konularını belirlemiştir. Özellikle bu hususta ‘Anlam ve Yönetim Üstüne’ (1892) makalesi oldukça önemlidir. Şöyle ifade etmek gerekirse: Frege’nin “dil felsefesi büyük ölçüde matematiğin temellerini araştırırken ortaya çıkmıştır.”

Özellikle Frege, *AT* (1884) adlı eserinde ‘Sayı Nedir?’ sorusunu yöneltilir ve bu basit sorunun yanıtlanmadığını, halen açıklığa kavuşturulmamış olduğunu düşünür. Bunun üzerine *AT* adlı eserinin girişinde şu soruyu yöneltilir: “Bu durumda bu bilimin kendi nesnelere arasında ilk ve en önde geleni ve görünüşte en yalın olanı hakkında bu kadar karanlık içinde bulunması utanç verici değil midir?”

Bu soruya yanıt bulmak için ilkin $7+1=8$ gibi aritmetiğin basit tümcelerinin analizinin yapılması gerekmektedir. Frege, bu analizin sonucunda matematiğin temellerine dair kuramını ortaya çıkarmıştır. Mantıkçılık olarak adlandırılan bu kuramı şunu öne sürer: Matematik, mantığa indirgenebilir ve “aritmetik ile ilgili her doğru önerme bilinebilirdir.”

Frege’ye göre, “aritmetik, açıkça, ne psikolojinin bir dalı ne de filolojinin bir şubesi olarak görünüyordu. Aslında o, aritmetiğin, başka bir bilim, aynı zamanda tüm matematik binasının temeli olan mantığa indirgenebileceğini düşünüyordu.”

Buradaki amacımız Frege’nin mantık ve matematik felsefesi üzerinde durmak değildir. Frege’ye göre mantık doğal dillerin temelinde de bulunur. Yani mantık “hem formel hem de doğal dillerin temelini oluşturur.” Buradan hareketle Frege *AT* (1884) adlı eserini yayınladıktan sonra dil üzerine yoğunlaşmış ve felsefe tarihinde önemli olan “Anlam ve Yönetim Üstüne” (1892) adlı makalesini yayınlamıştır.

2. Bir Problem (Özdeşlik), Bir Çözüm (Anlam ve Yönetim)

Frege bu makaleye sorgulayarak başlar: Eşitlik ilişkisi neyle ne arasında bir ilişkiyi kast eder? “Bu bir bağıntı mıdır? Nesnelere arasında mı yoksa nesnelere adları ya da imleri arasındaki bir bağıntı mı?”

Frege'nin kendi örneğinden yola çıkılarak açıklamak gerekirse, “Sabah Yıldızı Akşam Yıldızı'dır” denildiğinde, tümce'nin sonundaki kuvvetlendirme eki ya da -dır son

ekiyle iki şeyin bir olduğunu yani özdeş olduğunu dile getiririz. İlk baştaki soruya dönecek olursak ‘özdeşlik nesnelere arasında mı yoksa nesnelere adları ya da imleri arasındaki bir bağıntı mı?’ Frege, geçmişte bu sorunun yanıtını nesnelere adları arasındaki bir ilişkidir diyerek cevaplamıştır (eski görüş). Buradaki önemli husus gözden kaçırılmamalıdır. Bu görüş zaman içinde değişmiştir. Eski ve yeni görüşü daha iyi anlayabilmek ve karşılaştırma yapabilmek için bir tablo üzerinden göstermeyi uygun buluyoruz.

(1)	(2)	(3)	(4)
		A=A özdeşliği	A=B özdeşliği
Akşam Yıldızı	Sabah Yıldızı	Akşam Yıldızı, Akşam Yıldızı'dır	Akşam Yıldızı, Sabah Yıldızı'dır.

(4) ‘Akşam Yıldızı, Sabah Yıldızı'dır’ denildiğinde Akşam Yıldızı ile Sabah Yıldızının aynı şey olduğu fark edilir. Fakat (3) A=A önermesine karşın A=B önermesi yeni bir bilgi içermektedir. Şöyle ki Sabah Yıldızı ve Akşam Yıldızı'nın aynı gezegen olduğunun bilgisini sunar. Örneğin, “Akşam Yıldızı, Venüs gezegenine eskilerde verilmiş bir özel addır, ‘Sabah Yıldızı’ adı da yine

Venus'ün bir başka adıdır.”¹ Biraz önce A=A formuna karşın A=B formunun yeni bir bilgi içerdiğini dile getirdik. Bunu desteklemek gerekirse “Babililer Akşam Yıldızı ile Sabah Yıldızı'nın farklı gök cisimleri olduğuna inanmışlardı. Kısaca Akşam Yıldızı'nın Sabah Yıldızı olduğunu zaman içinde öğrendik.”² “Eğer eşit-

1 İlhan İnan, *Dil Felsefesi*. (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2018), 40.

2 İlhan İnan, *Dil Felsefesi*. (Eskişehir: Ana-

liği 'a' ve 'b' adlarının belirttiği (designate) Şeyler arasındaki bir bağıntı olarak saysaydı, $a=b$, $a=a$ 'dan farklı olamaz gibi görünürdü (yani eğer $a = b$ doğruysa). Böylece bir nesnenin kendisine olan bir bağıntısı dile getirilmiŐ olurdu ve gerçekten de bu her nesnenin başka hiçbir Őeyle değil fakat kendisi ile olan bir bağıntı olurdu. $A=b$ ile söylenmek istenilen, 'a' ve 'b' imlerinin ya da adlarının aynı nesneyi belirttikleridir gibi görünür.”³ Bundan dolayı özdeşlik iliŐkinin nesnelere arası değil, nesnelere adları, imleri arasında bir iliŐki olduğu sonucuna varmıŐtır (eski görüş). Frege'nin Akşam Yıldızı ile Sabah Yıldızı'nın özdeşliğini örnek olarak vermesi tesadüfi bir durum değildir. Eğer eski görüŐünde kalsaydı “ $a=b$ ” özdeşliği ya da diğer bir ifadeyle 'Akşam Yıldızı Sabah Yıldızı'dır' tümcesi gökyüzüne ilişkin değil, “dilimize ve kullandığımız adlara dair bir yargı dile getirmiŐ olurdu. Hâlbuki bu tümce gökyüzüne dair bir yargı dile getirir, dile veya adlara dair değil.”⁴ Bundan dolayı Frege, eski gö-

rüŐünü terk edip “özdeşlik iliŐkisinin bir nesnenin kendisiyle arasında bir iliŐki olduğunu savunur.”⁵ (yeni görüş)

Frege'nin dil kuramı bu problemin çözümlüyle ortaya çıkmıştır. Bu problemi toparlayarak vurgulayacak olursak $A=A$ önermesi bilgi vermezken $A=B$ önermesi bir bilgi içeriyor. Özdeşlik kavramına yer verecek olursak Frege ele aldığımız makalenin (Anlam ve Yönetim Üstüne) dipnotunda Şu Şekilde yer veriyor: “ 'a=b'den anladığım anlam 'a,b'nin aynıdır' ”, fakat bize $A=B$ formu yeni bir Şey öğretmektedir. $A=B$ formundaki bildirim biliŐsel olarak nasıl farklı olmaktadır? Bundan dolayı Frege'nin özdeşlik yargılarının nasıl olup da öğreticilik niteliği taŐıdığını ortaya koymasına gerekmektedir. Anlam ile yönetim ayırımına ilişkin kuram bu problemi çözmek için ortaya çıkmıştır. Frege adlarının anlamları ve yönetimleri arasında bir ayırma gidecektir. Şayet anlam ve yönetim birbirlerinin aynı olsaydı yer verdiğimiz ($A=A$ ve $A=B$ önermesi) önermelerin birbirinden farklı Şeyler olduğunu iddia etmek mümkün olmayacaktır. Kaldı ki $A=B$ önermesi yeni bir bilgi vermektedir. Özellikle gökyüzüne dair bir yargı dile getiren önermelerin aynı

dolu Üniversitesi Yayınları, 2018), 40.

3 Gottlob Frege, “Anlam ve Yönetim Üstüne”, Çeviren, H. Şule Elkâtip. *Felsefe Tartışmaları*, 5, (1989):7.

4 İlhan İnan, *Dil Felsefesi*. (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2018), 40.

5 İlhan İnan, *Dil Felsefesi*. (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2018), 41.

şeye gönderme yaptıkları sonradan Babiller zamanında öğrenilmiştir. Frege'nin "Akşam Yıldızı ve Sabah Yıldızı" özdeşliğini örnek vermesinin tesadüfi olmadığını daha önce vurgulamıştık. Babiller Sabah Yıldızı ve Akşam Yıldızı'nı farklı olarak düşünmüşler ve zaman içinde ikisinin de aynı şeye gönderme yaptığını öğrenmişlerdir. O halde Frege tek bir anlama karşılık tek bir adın bulunması gibi bir yaklaşıma katılmamaktadır. Aynı anlamı karşılayan birçok kelime olabilir. 'Sabah Yıldızı', 'Akşam Yıldızı', 'Venüs' hepsi aynı yönletime karşılık geliyor fakat farklı biçimlerde sunuluyorlar. "Nesnelere bu farklı sunuş biçimlerine Frege 'Sinn' "6 adını vermiştir. Türkçe'de ise buna karşılık gelen "anlam" kelimesidir. Anlam Frege için öznel bir şey değildir. Frege'nin vermiş olduğu örneğe yer vermek gerekirse: "Birisi ayı teleskoptan gözlemlemektedir. Ben ayın kendisini yönletime denk tutuyorum; o, cam nesnesinin teleskobun iç tarafına izini düşürdüğü gerçek imgenin ve gözlemcinin retinal imgesinin aracılığıyla gözlemin nesnesidir. İlkini duyuma denk tutuyorum, sonraki ise ide ya da deneyime benzer. Teleskobun içindeki optik imge elbette ki tek yönlüdür ve gözlemin bakış açısına bağımlı-

6 İlhan İnan, *Dil Felsefesi*. (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2018), 41.

dır; fakat yine de, birkaç gözlemci tarafından kullanılabilirdiğince, nesnelidir (...) Fakat her birisinin kendi retinal imgesi olacaktır. Gözlemcilerin gözlerinin biçimlerinin farklılığı nedeniyle, geometrik bir uygunluk bile başarılabilir ve gerçek bir örtüşme söz konusu bile olamazdı."7 Bu benzetmeyi biraz daha açmak gerekirse: Bir teleskop aracılığıyla Ay'a baktığımızda Ay'ı doğrudan değil, Ay'ın teleskobun lensi üzerinde oluşturmuş olduğu imgeyi görmekteyiz. Teleskoba bakan herhangi biri olmasa bile nasıl ki Ay nesnel gerçekliğin bir parçası ise, Ay'ın lens üzerindeki imgesi de bu gerçekliğin bir parçasıdır. O halde "teleskopun ayarları yapıldığında lens üzerinde oluşan imge kimse teleskopa bakmasa bile orada varlığını sürdürür."8 Aynı zamanda teleskobun içindeki optik imge gözlemcinin bakış açısına bağlıdır. Burada herhangi bir şey düşünelim. Diyelim ki bu şey bir gazete olsun. Burada üçlü bir ayrıma gidebiliriz. 1. Gazete sözcüğünün yönetimi, 2. Gazete sözcüğünün anlamı, 3. Gazete anlamının herhangi bir kimse tarafından kavranması. Frege'nin örneğine geri dönmek gerekirse, 1. Ay;

7 Gottlob Frege, "Anlam ve Yönetim Üstüne", Çeviren, H. Şule Elkâtip. *Felsefe Tartışmaları*, 5, (1989): 9.

8 İlhan İnan, *Dil Felsefesi*. (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2018), 42.

yönletim, 2. Ay'ın Lens üzerindeki imgesi; anlam. 3. Bir gözlemcinin göz bebeği üzerindeki oluşacak olan imge ise, o kişinin zihninde oluşan idedir. Dolayısıyla yönletimin kişi tarafından algılanmasıdır. Frege'ye göre 1. ve 2. ögeler nesnelidir. Ay, gerçek dünyanın bir parçasıdır. Benden bağımsız olarak vardır. Bundan dolayı yönletim nesnelidir. Anlam da nesnelidir. Şöyle ki nasıl biz bir teleskopa bizzat gidip bakmasak da teleskop orada bulunuyorsa bu Ay sözcüğünün anlamı için de geçerlidir. Anlam öznel olsaydı "kimse insanlığın bir kuşaktan diğerine aktarılan ortak bir düşünceler birikimine sahip"⁹ olduğundan bahsedemezdi. 3. öge ise öznelidir. Ay'ın göz bebeği üzerindeki imgesi öznelidir. Başka bir örnek vermek gerekirse: Türkiye'de Sezai Karakoç ünlü bir şairdir. Birçok şiiri bulunmaktadır. Türkiye'de yaşayıp ya da bu alana/şiire ilgisi olanlar için Sezai Karakoç'un bir anlamı vardır. Ortak bir anlamı olmasaydı adına anmalar düzenlenmezdi. Şimdi ise Sezai Karakoç'un bir şiirini ele alalım: Lili şiiri. "Lili" adlı şiir okurlarca farklı farklı algılanabilmekte ve zihinlerde farklı çağrışımlar uyandırmaktadır. "Zihnimizde çağrıştırdığı bu öznel imgelere Fre-

9 Gottlob Frege, "Anlam ve Yönletim Üstüne", Çeviren, H. Şule Elkâtip. *Felsefe Tartışmaları*, 5, (1989): 9.

ge 'ide' "¹⁰ adını verir. Toparlayacak olursak anlam ve yönletim nesnel iken, ide öznelidir.

Buraya kadar olan kısımda anlam ve yönletim ayrımı özel adlar üzerinden ele alınmıştır fakat bu ayrım sadece özel adlar ile sınırlı değildir. Frege, bu ayrımı tümcelere de uygulamıştır. Kısaca değinmek gerekirse, "tümce dil yoluyla dünya ile ilişkimizin kurulmasını sağlar"¹¹; "tümce bir düşünce içerir."¹² Peki, "Bu düşünce, şimdi onun anlamı mı yoksa onun yönletimi olarak mı görülmelidir?"¹³ İlk olarak tümcenin yönletime sahip olduğunu düşünmemizi isteyen Frege'ye göre, tümcede geçen bir sözcüğü aynı yönletime fakat farklı anlama sahip olan diğeriyle değiştirirsek, bu değişimin sonucunda tümcenin yönletimi üzerinde bir değişiklik yaşanmaz. Fakat tümcenin dile getirdiği düşünce değişime uğramaktadır. Örnek vermek gerekirse, "Sabah Yıldızı Güneş tarafından aydınlatılan bir cisimdir" tümcesindeki düşünce ile "Akşam

10 İlhan İnan, *Dil Felsefesi*. (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2018), 43.

11 İlhan İnan, *Dil Felsefesi*. (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2018), 44.

12 Gottlob Frege, "Anlam ve Yönletim Üstüne", Çeviren, H. Şule Elkâtip. *Felsefe Tartışmaları*, 5, (1989): 10.

13 Gottlob Frege, "Anlam ve Yönletim Üstüne", Çeviren, H. Şule Elkâtip. *Felsefe Tartışmaları*, 5, (1989): 10.

Yıldızı Güneş tarafından aydınlatılan bir cisimdir” tümcesindeki düşünce farklıdır. Akşam Yıldızı'nın Sabah Yıldızı olduğunu bilmeyen bir kimse bu düşüncelerden birini doğru, diğerini ise yanlış sanabilir. Bundan dolayı “düşünce tümcenin yönetimi olamaz, anlam olarak görülmesi daha uygundur.”¹⁴ Anlamı bu noktada önemli bulan Frege için anlam tek başına yeterli değildir. Onun vermiş olduğu örnek üzerinden devam edersek, “ ‘Odysseus derin uykudayken karaya çıkarılmıştı’ tümcesi belli ki bir anlama sahiptir. Fakat içinde geçen ‘Odysseus’ adının yönletime sahip olması şüpheli olduğu için, buna bütün tümcenin sahip olması da şüphelidir.”¹⁵ Eğer cümlenin anlamı olan düşünce ise ‘Odysseus’ adının bir yönletiminin oluşması önem taşımamaktadır. Fakat cümlenin doğruluk değeri ile ilgileniyorsak cümleye doğru ya da yanlış diyebilmek için ‘Odysseus’ sözcüğünün bir yönletime sahip olması gerekmektedir. Çünkü yüklemnin doğrulanıp veyahut yanlışlanabilmesi için yönletim gereklidir. O halde şunu dile getirebiliriz: Şayet önerme yönletime sahip değilse bu

14 Gottlob Frege, “Anlam ve Yönletim Üstüne”, Çeviren, H. Şule Elkâtip. *Felsefe Tartışmaları*, 5, (1989): 10.

15 Gottlob Frege, “Anlam ve Yönletim Üstüne”, Çeviren, H. Şule Elkâtip. *Felsefe Tartışmaları*, 5, (1989): 11.

anamlı bir düşünce/bir ifade edilebilir fakat yönletime sahip olmadıkça ifade edilen önermenin doğruluğundan ya da yanlışlığından bahsetmek mümkün değildir fakat bir gerçekçi olan Frege için ifade edilen tümcenin doğru ya da yanlış olduğunu bilmek durumundayız. Çünkü *doğruluk değerini* bilemediğimiz bir tümce bilimsellikten/nesnellikten uzaktır. Frege'ye göre “doğruluk için çabalamamızdır bizi her zaman anlamdan yönletime geçmeye iten.”¹⁶ Son olarak şunları dile getirmekte fayda vardır. Frege'ye göre bir tümcenin yönletimi doğruluk değeridir. Frege bu noktada gelebilecek eleştirileri/itirazları öngörmüş olacak ki bir tümcenin doğruluk değerini, yardımcı ya da yan cümlelerden ayrı tutmak istemiştir.

SONUÇ

Geniş anlamda, dil felsefesinin bir açılımı olan analitik felsefe, felsefe tarihinin bir devamıdır. Analitik felsefe diğer tüm felsefe geleneklerinde olduğu gibi felsefe problemlerine yönelmiş ve kendince felsefenin kendisi için bir fener mahiyeti niteliğini taşımaktadır. Oklar felsefe tarihine çevrildiğinde filozofların pek çok farklı

16 Gottlob Frege, “Anlam ve Yönletim Üstüne”, Çeviren, H. Şule Elkâtip. *Felsefe Tartışmaları*, 5, (1989): 11.

görüşleri olmasına rağmen ortak bir noktaları vardır: Hepsi birer *dava insanıdır*. Analitik filozofların davası da dilden kaynaklanan problemlerin mahiyetlerini aydınlatmaktır. Çünkü bu problemlerin kökeninde dilin yapısından kaynaklanan problemlerin anlaşılabilmesi, açıklığa kavuşturulabilmesi gibi problemler vardır. Dar anlamda ise Frege, kuramını özdeşlik bilmecesine getirdiği çözümlerle açıklamıştır. İki farklı $A=A$ ve $A=B$ önermesi gibi özdeş ifadeler nasıl farklı olabilmektedir? İlki analitik bir ifade olup bilgi vermezken ikincisi bize bilgi vermektedir. Bunun sebebini ise Frege anlam ve yönletim arasındaki ayrıma giderek çözmüştür. Bu özdeşliği oluşturan ifadelerin anlamları (Sabah Yıldızı, Akşam Yıldızı) farklıdır ancak yönletimleri (Venüs) aynıdır. Bu yolda üçüncü eklenen şey ise 'ide' olmuştur. İde öznel olan kişiden kişiye değişen bir şey olarak yerini alırken Frege'ye göre anlam ve yönletim nesnelidir. Adlardan tümcelere geçildiğinde ise bir tümcenin *doğruluk değerini* taşıması için yönletime sahip olduğunu dile getirmiştir.

KAYNAKÇA

- A.Blanchette, Patricia. Gottlob Frege, ss.207-227, 2015. <https://sites.nd.edu/patricia-blanchette/files/2018/04/Blanchette-Gottlob-Frege-.pdf>
- Bor, İlhan. *Analitik Dil Felsefesinde: Dil, Düşünce ve Anlam*. Ankara: Elis Yayınları, 2014.
- Cevizci, Ahmet. *Bir Bakışta Felsefe*. Ankara: Lider Gençlik Kitapları, 2013.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a*. İstanbul: Say Yayınları, 2019.
- Çevik, Ahmet. *Matematik Felsefi ve Matematiksel Mantık*. İstanbul: Nesin Yayıncılık, 2019.
- Frege, Gottlob. *Aritmetiğin Temelleri: Sayı Kavramı Üzerine Mantıksal - Matematiksel Bir İnceleme*. Çeviren H. Bülent Gözkan. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.
- Frege, Gottlob. "Anlam ve Yönletim Üstüne", Çeviren, H. Şule Elkâtip. *Felsefe Tartışmaları*, 5, 1989.
- İnan, İlhan. *Dil Felsefi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Kneale, William Calvert. "Gottlob Frege ve Matematiksel Mantık", *Felsefe-*

*de Devrim: Analitik Felsefenin Do-
ğuşu.* Çeviren, Ebubekir Demir.
Editör, Alfred Jules Ayer. Ankara:
Fol Yayınları, 2021.

Özcan, Zeki. *Dil Felsefesi I (Mantıkçı
Paradigma).* Bursa: Sentez Yayın-
cılık, 2020.

Preston, Aaron. *Analitik Felsefe: Bir Ya-
nılsamanın Tarihi.* Çeviren, Me-
riç Mete. İstanbul: İdea Yayınevi,
2016.

Rorty, Richard. *Felsefe ve Doğanın Ayna-
sı.* Çeviren, Funda Günsoy. İstan-
bul: Paradigma Yayıncılık, 2006.

Scruton, Roger. *Modern Felsefenin Kısa
Tarihi.* Çeviren, Utku Özmakas -
Ümit Hüsrev Yolsal. Ankara: Dip-
not Yayınları, 2018.

Uygur, Nermi. *Dilin Gücü: Denemeler.*
İstanbul: Yapı Kredi Yayınları,
2019.